

ДО ПИТАННЯ РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВЛАСНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА В АКТИВІ БАЛАНСУ

Анотація. Досліджено особливості відображення власності підприємства у системі бухгалтерського обліку та визначено її місце в балансі. Виокремлено причини, які впливають на неоднозначний підхід щодо формування інформації про активи підприємства.

Ключові слова: активи, власність, контроль, майно, право власності

Romanchuk K., Radko N.

ENTERPRISE PROPERTY IN THE BALANCE SHEET: INFORMATION DISCLOSURE

Summary. The peculiarities of enterprise property representation in the accounting system are investigated. The main reasons influenced on the ambiguous approach to the enterprise assets information forming are adapted and formulated also.

Keywords: assets, property, control, ownership

1. Вступ

Процес гармонізації бухгалтерського обліку на міжнародному рівні значно впливає на реформування національної облікової системи. Зміни в законодавстві, що регулюють господарські відносини суб'єктів господарювання, вимагають адекватної трансформації бухгалтерського обліку. На сьогодні потребують уточнення ряд питань щодо сутності основних бухгалтерських категорій, а також розробка методології бухгалтерського обліку окремих його об'єктів з урахуванням досвіду зарубіжних країн та специфіки національного господарського та цивільного законодавства. Одним із найбільш дискусійних питань при цьому є питання відображення у системі бухгалтерського обліку майна, яке належить суб'єкту господарювання на праві власності, що є основним у суспільній практиці виникнення, функціонування і розвитку будь-якої економічної системи.

Мета дослідження – вивчення особливостей відображення власності підприємства у системі бухгалтерського обліку та обґрунтування її зв'язку з активом балансу.

2. Огляд літературних джерел і публікацій

Питання власності завжди перебувало в центрі уваги дослідників соціально-економічних процесів. Його дослідженням займаються вітчизняні та зарубіжні як вчені-юристи, так і вчені-економісти, зокрема: В. Д. Базилевич, О. В. Бузгалін, А. С. Гальчинський, Г.М. Григорян, С.А. Давимука, Р. І. Капелюшников, Ю. В. Ніколенко, Н. М. Ногінова, О. Й. Пасхавер, О. Д. Рябченко, Г. Г. Харченко, М. В. Чечетов, А. А. Чухно та ін. Окремі питання, присвячені специфіці відносин власності та відображенню їх у системі бухгалтерського обліку, розглядали у своїх працях С. Л. Коротаєв, М. Ю. Медведєв, С. О. Ніколаєва [11], М. Л. Пятав [17], В. Я. Соколов [18], С. В. Шебек.

3. Дослідження проблем відображення власності суб'єкта господарювання у системі бухгалтерського обліку

Що відображається в активі балансу? На перший погляд здавалося б тривіальне питання, однак сьогодні виникає значна кількість непорозумінь у формуванні відповіді на нього.

Непорозуміння та неоднозначність зумовлені як мінімум трьома групами причин.

3.1. Концептуальна відмінність закладена в нормативних актах

Зокрема йдеться про те, що, відповідно до п. 1 ст. 139 Господарського Кодексу України [1] (далі – ГК України), майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне вираження, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. У той же час п. 1 ст. 66 ГК України визначено, що майно підприємства включає виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається у самостійному балансі підприємства. Таким чином, законодавці в основний критерій визнання майна підприємства закладають факт відображення (не відображення) його в балансі. Враховуючи, що відповідно до ст. 133 ГК України основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління, а також інші речові права, передбачені Цивільним Кодексом України (далі – ЦК України), – видається логічним твердження, що в активі балансу суб'єкта господарювання відображається його власність, а точніше майно, належне йому на праві власності.

Однак, при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності, складовою частиною якої є баланс, суб'єктам господарювання слід

керуватися положеннями Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [4] (далі – ЗУ “Про бухгалтерський облік”) та вимогами національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку. А відповідно до ст. 1 ЗУ “Про бухгалтерський облік”, п. 3 П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” [14] (далі – П(С)БО 1) та пп. 2 п. 1 ст. 14 Податкового кодексу України [13] (далі – ПК України) активами визнаються ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому. Причому пояснення сутності контролю не знаходимо в жодному нормативному акті.

Дотримання “принципу контролю” у визнанні ресурсів активами не є новацією для світової облікової практики і прослідковується у МСФЗ і нормативних актах, що регулюють ведення бухгалтерського обліку у зарубіжних країнах (наприклад, Республіка Вірменія, Казахстан, Узбекистан).

У МСФЗ визначення поняття “актив” наведене в п. 49 Принципів складання і представлення фінансової звітності [6]: “активи (assets) – це ресурси, контрольовані компанією у результаті минулих подій, від яких компанія чекає економічної вигоди в майбутньому”. З цього визначення випливають три принципи характеристики активу: контроль – активом вважається ресурс, контрольований підприємством; наявність події у минулому – контроль встановлюється в результаті минулих подій; очікувана надходження економічних вигод в майбутньому – передбачається, що ресурс принесе вигоди надалі економічні вигоди [19, с. 78-79].

Аналогічні підходи до сутності активів знаходимо у бухгалтерському законодавстві Вірменії, Казахстану та Узбекистану. Так, відповідно до ст. 6 Закону Республіки Вірменія “Про бухгалтерський облік” [2], активом є засіб, контрольований організацією як результат здійснених операцій (випадків), від якого очікується надходження в організацію майбутніх економічних вигод. Законом Республіки Казахстан “Про бухгалтерський облік” [3] передбачено, що “активи – ресурси, контрольовані індивідуальним підприємцем або організацією в результаті минулих подій, від яких очікується отримання майбутніх економічних вигод” (ст. 13). Концептуальна основа для підготовки і подання фінансової звітності Республіки Узбекистан [7] розглядає активи як економічні ресурси, контрольовані суб’єктом, отримані у результаті попередньої діяльності, з тим щоб в майбутньому отримати від них дохід (пп. 1 п. 38).

Суттєву невідповідність вищенаведеним нормативним актам, що регулюють ведення бухгалтерського обліку в Україні, знаходимо в Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій (далі – Інструкція № 291) [5]. Так, на рахунках класу 1 узагальнюється інформація про наявність і рух необоротних активів, належних підприємству на праві власності, отриманих на праві господарського відання, на праві оперативного управління, отриманих у фінансовий лізинг, довірче управління чи

за договором оренди цілісного майнового комплексу. Варто відзначити, що Планом рахунків бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності підприємств та Інструкцією з його застосування [12], яка використовувалася до прийняття Інструкції № 291, також передбачено можливість відображення майна у системі рахунків бухгалтерського обліку, належного йому на праві власності: “рахунок 01 “Основні засоби”, який призначений для узагальнення інформації про наявність та рух належних підприємству на правах власності основних засобів, що знаходяться в експлуатації, запасі, на консервації або зданих в оренду” [12].

Як бачимо, в основу відображення інформації на рахунках бухгалтерського обліку покладено правові режими майна, визначені ГК України, що в той же час суперечить ЗУ “Про бухгалтерський облік”, П(С)БО 1, ПК України. Однак, у ряді випадків Інструкцією № 291 передбачено можливість відображення необоротних активів у системі рахунків бухгалтерського обліку з урахуванням принципу контролю: “господарські організації (крім державних (казених) та комунальних підприємств) на окремих субрахунках третього порядку відповідних субрахунків із зазначенням належності до державної та/або комунальної власності відображають контрольовані ними (що перебувають у їх володінні та/або користуванні) необоротні активи, що є об’єктами права державної або комунальної власності, і які не увійшли до статутних капіталів господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації)”.

Наведена невідповідність критеріїв, покладених в основу визнання активу та можливості їх відображення в системі рахунків бухгалтерського обліку, не є винятковою для України. Так, наприклад, Концепція бухгалтерського обліку в ринковій економіці Росії [8] розглядає активи як господарські засоби, контроль над якими організація отримала в результаті фактів її господарської діяльності, що відбулися, і які повинні принести їй економічні вигоди в майбутньому. У той же час основним критерієм віднесення до активів майна в ст. 8 Закону РФ “Про бухгалтерський облік” [20] є наявність права власності на нього: “майно, що є власністю організації, враховується відокремлено від майна інших юридичних осіб, що знаходиться у даної організації”.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що: 1) розробляючи Інструкцію № 291 ряд положень були перенесені розробниками з попереднього нормативного акта; 2) положення ЗУ “Про бухгалтерський облік” та Інструкції № 291 належним чином не узгодженні, хоча часовий розрив в даті набрання ними чинності відносно незначний; 3) положення Концептуальної основи та МСФЗ [6] в частині сутності та критеріїв визнання активів продубльовано в ЗУ “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність” без врахування національних особливостей та системи права; 4) з введенням у 2004 р. у дію ЦК та ГК України не зроблено відповідних коригувань в ЗУ “Про бухгалтерський облік та

фінансову звітність” та П(С)БО, що призвело до вказаних розбіжностей.

Таким чином залишаються відкритими питання: як співвідноситься контроль підприємством ресурсів, а також право власності (точніше такі його складові як право володіння, користування та розпорядження майном)? Чи розуміється під ресурсами, контрольованими підприємством, одночасно наявність у суб'єкта господарювання кожної з трьох складових права власності? Чи достатньою умовою для взяття на баланс конкретного виду майна є наявність хоча б однієї зі складових права власності?

Відповіді на сформульовані питання залишаються поза увагою як законодавців, так і науковців-юристів, які розробляють науково-практичні коментарі законодавчих актів. На законодавчому рівні спостерігаються поодинокі спроби дати відповіді на сформульовані вище питання. Так, представники Міністерства фінансів України, даючи роз'яснення національним суб'єктам господарювання з проблеми ідентифікації контролю над активом, звертаються до критеріїв системи МСФЗ. Наприклад, у листі Мінфіну [9] дано наступне визначення: “контрольованим підприємством вважається ресурс, вигоди від використання якого, як очікується, будуть надходити на підприємство, і підприємство має можливість обмежити доступ іншим до цих вигід” [16]. Отже, спроба є, а відповіді немає.

У свою чергу науковці-економісти (точніше бухгалтери) однозначно стверджують: контроль підприємством ресурсів і наявність права власності на них – це абсолютно різні речі. Так, наприклад, аналізуючи визначення активів, дане в МСФЗ, М.Л. Пятов і С.А. Смірнова звертають увагу на те, що в самих Концептуальних основах відмічено: “при визначенні існування активу право власності не є істотним; таким чином, наприклад, орендоване майно є активом, якщо підприємство контролює вигоди, які передбачає одержати від цього майна” (п. 57 Концептуальної основи складання та подання фінансових звітів) [6]. При цьому вчені вважають, що поняття контролю має ширше значення, ніж право власності, і тому “при визначенні активів, так, як воно дане в МСФЗ, слід, швидше, оперувати словом “управління”, ніж “контроль”. Так, наприклад, майно сторонніх організацій, що знаходиться у підприємства – товарного складу на підставі укладених ним договорів зберігання, контролюється ним, але не управляється і не служить фактором отримання доходів і прибутку” [17].

Аналогічної позиції дотримуються і П. В. Чалюк, Л. Я. Швейкіна та Л. В. Чаплигіна, стверджуючи, що контроль над активами та існування ймовірності отримання майбутніх економічних вигод тісно пов'язані з правом власності на актив, але не обмежуються тільки ним. Так, нематеріальні активи, якими підприємство користується за договором операційної оренди, будуть відображені за балансом підприємства на рахунку 01 “Орендовані необоротні активи”, а нематеріальні активи, які надійшли за договором фінансової оренди, будуть визнані у складі власних активів підприємства і ві-

дображені на балансовому рахунку 12 “Нематеріальні активи”. Такий підхід пояснюється додержанням принципу превалювання сутності над формою. Так, у разі фінансової оренди основні ризики і вигоди від використання активу переходять до орендаря незалежно від того, чи переходить право власності [21].

Ловінська Л. Г., Жилкіна Л. В., Голенко О. М. також підтримують викладену вище позицію: “головним критерієм відображення певних цінностей в активі балансу є те, що підприємство контролює вигоди, отримані від використання майна, та переймає ризики, пов'язані з активом. Водночас право власності не є істотним при визнанні активу в балансі” [10].

Абсолютно переконливим і логічним видається з цього приводу твердження проф. В.Я. Соколова: “принцип контролю полягає в тому, що майном підприємства слід вважати не те, що належить йому на правах власності, а те, чи воно може розпоряджатися та контролювати. Відповідно до даного принципу питання про зарахування тих або інших об'єктів до складу активів підприємства або, навпаки, їх списання, вирішується не відповідно до їх формальної юридичної приналежності, а відповідно до намірів сторін відносно майбутнього даних об'єктів” [18, с. 36]. С. О. Ніколаєва та С. В. Шебек ставлять під сумнів той факт, чи завжди можна з достатнім ступенем впевненості судити про наявність контролю і чи доцільно об'єктивний факт наявності ресурсу ставити в залежність від суб'єктивної здатності забезпечити контроль за використанням даного ресурсу [11, с. 39].

Проте, існують і діаметрально протилежні думки, з якими погодитися досить складно. Так, наприклад, розробники коментарів національних положень стандартів, аналізуючи наведену вище норму п. 3 П(С)БО 1, стверджують, що “для того, щоб ресурс став активом, підприємство повинно мати документ, що підтверджує право власності на нього” [15, с. 12].

З вищевикладеного випливає досить невтішний висновок: для переважної більшості бухгалтерів зазначені питання трансформуються в риторичні, а облікова інформація, сформована з урахуванням їх професійного судження стає фактично непорівняною, оскільки, ведучи бухгалтерський облік, одні дотримуються принципу контролю, закладеного в ЗУ “Про бухгалтерський облік”, П(С)БО 1, ПК України, а інші – наявності права власності, що впливає з положень ГК України та Інструкції 291. Причому, як одні так і інші діють у межах чинного законодавства.

Розглянута ситуація призводить до значної кількості проблем, у: інтерпретації облікової інформації користувачами звітності; викладанні облікових і суміжних з ними навчальних дисциплін тощо.

3.2. Розрив у розвитку методології бухгалтерського обліку та правового інструментарію

Насамперед розрив у розвитку методології бухгалтерського обліку та правового інструментарію пояснюється диспозитивністю правових норм

відносно моменту переходу права власності, який може варіювати залежно від домовленості сторін, що закріплена умовами у господарських договорах¹. Враховуючи, що диспозитивність правових норм відносно моменту переходу права власності широко використовується у господарській практиці суб'єктів господарювання, однак відсутні адекватні методики облікового відображення таких операцій, сумнівним є той факт, наскільки нестандартні умови договорів про відмінний від загального моменту переходу права власності достовірно відображаються у системі бухгалтерського обліку.

3.3. Складність використання спеціалізованої літератури з бухгалтерського обліку інших країн

У кожній країні (навіть країнах, які належать до однієї системи права) є певні законодавчі особливості, тому використання спеціалізованої зарубіжної облікової літератури та її переклад мають бути здійснені з урахуванням специфіки господарського та бухгалтерського законодавства. На жаль, дослідники не завжди дотримуються цього і необгрунтовано переносять зарубіжний обліковий досвід у національні реалії, що призводить до викривлення інформації.

Так, наприклад, відповідно до ст. 8 Федерального закону “Про бухгалтерський облік” [20] загальне правило бухгалтерського обліку майна підприємства, виходячи з обсягу прав на нього, виглядає наступним чином: необхідно оприбутковувати майно на баланс з моменту набуття права власності на нього і списувати з балансу в момент втрати права власності на дане майно. Таким чином, у російській обліковій практиці в активі балансу відображається тільки те майно, яке належить фірмі на праві власності. Майно, що перебуває у володінні чи користуванні фірми, відображається на позабалансових рахунках [17].

Враховуючи положення Закону РФ “Про бухгалтерський облік”, не викликає жодних сумнівів коректність тверджень російських вчених-обліковців та аналітиків відносно того, що в активі балансу відображається власність (майно, що належить на праві власності) суб'єкта господарювання. Хоча “сліпе” наслідування та перенесення таких тверджень в національну облікову практику призводить до ряду негативних моментів і ще більше заплутує ситуацію, що склалася в розумінні критерію, на основі наявності якого ресурси можуть бути відоб-

ражені в системі бухгалтерського обліку суб'єктів господарювання України.

4. Висновки

1. Сьогодні при формуванні відповіді на питання чи наводиться в балансі інформація про власність підприємства виникає значна кількість непорозумінь і неоднозначностей, що зумовлені як мінімум: 1) концептуальною відмінністю, закладеною в нормативних актах; 2) розривом у розвитку методології бухгалтерського обліку та правового інструментарію; 3) складністю використання спеціалізованої літератури з бухгалтерського обліку інших країн.

2. Концептуальна відмінність, закладена у нормативних актах є причиною непорівняності облікової інформації, сформованої на основі професійного судження бухгалтерів, а також призводить до значної кількості проблем у: інтерпретації облікової інформації користувачами звітності; викладанні облікових і суміжних з ними навчальних дисциплін тощо.

3. Сумнівною є достовірність відображення у системі бухгалтерського обліку нестандартних умов договорів про відмінний від загального моменту переходу права власності, враховуючи відсутність адекватних методик їх облікового відображення.

4. Вітчизняні дослідники не завжди при використанні та перекладі спеціалізованої зарубіжної літератури з бухгалтерського обліку та економічного аналізу враховують специфіку господарського і бухгалтерського законодавства країни-походження літературного джерела. Таке “сліпе” наслідування та перенесення тверджень у національну облікову практику призводить до ряду негативних моментів і ще більше заплутує ситуацію, що склалася в розумінні критерію, на основі якого ресурси можуть бути відображені у системі бухгалтерського обліку суб'єктів господарювання України.

5. Враховуючи відсутність єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, відповідь на питання чи відображається власність в активі балансу суб'єкта господарювання може бути достовірно сформульована лише після уточнення ряду питань відносно особливостей ведення бухгалтерського обліку на конкретному підприємстві.

Таким чином, вищевикладене яскраво свідчить про необхідність подальшого обгрунтування змістовного наповнення такої категорії бухгалтерського обліку як “активи”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України : від січня 2003 р. № 436-IV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print1327303393130331>

2. Закон Республики Армения : от 31 января 2003 года № 3Р-515 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://base.spinform.ru/show_doc..fwx?rgn=31196

3. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности” : Закон Республики Казахстан от 28.02.2007 № 234-III: [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

¹ Детальніше див.: 1) Романчук К. В. Момент переходу права власності за договором поставки і його вплив на оподаткування та бухгалтерський облік операцій / Кузьмін Дн. Л., Лісовий В. В., Романчук К. В. // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – Житомир : ЖДТУ, 2011. – № 2 (56). – С. 192-197; 2) Романчук Е. В. Бухгалтерський учет операцій задатка: согласование юридического трактования и методики бухгалтерского учета / Е. В. Романчук, Т. В. Зотова // Международный бухгалтерский учет (Москва), 2011. – № 13 (163). – С. 55-63; 3) Романчук К. В. Організація та методика бухгалтерського обліку договірному процесу (на прикладі діяльності промислових підприємств України): дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / Житомирський держ. технологічний ун-т. — Житомир, 2005.—187 с.

<http://www.minfin.kz/index.php?uin=1163568134&chapter=1165820004&lang=rus>

4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14/print1323750896945761>

5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затв. наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30 листопада 1999 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/print1327303393130331>

6. Концептуальна основа складання та подання фінансових звітів та МСБО : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uadocs.exdat.com/docs/index-374385.html>

7. Концептуальная основа для подготовки и представления финансовой отчетности Республики Узбекистан : от 26.07.1998 г. № 17-07/86 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.publicfinance.uz/upload/iblock/981/201.pdf>

8. Концепция бухгалтерского учета в рыночной экономике России. Одобрена Методологическим советом по бухгалтерскому учету при Министерстве финансов Российской Федерации та Президентским советом Института профессиональных бухгалтеров от 29.12.97 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.ru/common/img/uploaded/library/2004/12/buhzak_koncept.pdf

9. Лист Мінфіну від 04.07.11 р. № 31-08410-07-10/16785 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/treasury/2232-16785.html>

10. Ловінська Л. Г. Бухгалтерський облік : [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / Л. Г. Ловінська, Л. В. Жилкіна, О. М. Голенко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/41/6/>

11. Николаева С. А. Управленческий учет. Легенды и мифы / С. А. Николаева, С. В. Шебек. –

М.: Аудиторско-консалтинговая фирма “ЦБА”, 2004. – 288 с.

12. План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности предприятий и Инструкция по его применению от 1 ноября 1991 г. № 56 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bestpravo.ru/federalnoje/eh-akty/n8b.htm>

13. Податковий кодекс України : від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1323750896945761>

14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” : затв. наказом Міністерства фінансів України № 87 від 31 березня 1999 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0391-99/print1323750896945761>

15. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку : коментарі / [ред. Я. Кавторєва]. – Х. : Фактор, 2009. – 1328 с.

16. Постсоветский феномен в МСФО-отчетности : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://el-buh.com/index.php?id=2256>

17. Пятов М.Л. Активы организации: трактовка МСФО / М.Л. Пятов, С.А. Смирнова : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.buh.ru/document-1160>

18. Соколов В. Я. Теоретические начала двойной записи : автореф. доктора эконом. наук: 08.00.12 / В. Я. Соколов. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2007. – 52 с.

19. Ткачук Н. В. Методологические основы формирования информации о собственном капитале / Н. В. Ткачук. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 176 с.

20. Федеральный закон “О бухгалтерском учете” : от 21.11.1996 г. № 129-ФЗ : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/popular/buch/53_2.html#p132

21. Чалюк П. В. Бухгалтерський облік / П. В. Чалюк, Л. Я. Швейкіна, Л. В. Чаплигіна : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://posibnyky.vntu.edu.ua/buh_ob/buhg_1/31.htm